

DİN ADINA KONUŞMANIN FIKİH-TEFAKKUH AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kemal Yıldız¹

Özet

Bu makalede, önce din adına konuşmanın beyan veya icthad olduğu; "dinde fıkıh" terkiinden Allah'ın dinde murad ettiği anlayışın, "dinde tefakkuh" terkiinden ise bu anlayışın elde edilme çabasının kastedildiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra dinin sahibinin fıkıh-tefakkuh kavramları çerçevesinde dini adına konuşma ile ilgili olarak koymuş olduğu bir takım ölçülere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din adına konuşmak, tebliğ, icthad, fetvâ, kazâ, fıkıh, tefakkuh

ABSTRACT

THE EVALUATION OF TALKING ABOUT RELIGION IN THE NAME OF IT IN THE CONTEXT OF FİQH-TAFAQQUH

In this article, first of all it is dealt with the fact that to talk about religion in the name of it, is the declaration (*bayan*) or juridical opinion (*ijtihad*), and it is surveyed also that the set of the words such as "the *fiqh* in religion" means here as "the understanding of what Allah has meant in religion", and the set of the words such as "the *tafaqquh* in religion" refers here to the achievement of this understanding itself. Later, it is tried also to get the some certain measures set by the Owner of the Religion dealing with the talking about religion in the name of it in the context of the *fiqh-tafaqquh*.

Key Words: Talking about Religion in the name of it, *tablig*, juridicial opinion (*ijtihad*), fatwa, judging (*kada*), *fiqh*, *tafaqquh*

Giriş

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden birisi, şuurlu bir varlık olması, dolayısıyla algılama, düşünme ve nihayet anlama imkânına sahip olmasıdır. Algılayan, düşünen ve anlayan insanın en önemli eylemlerinden birisi şüphesiz vardığı sonuçları ifade edebilmesidir. Algılama, düşünme ve anlamamanın hammaddesi bilgidir. Bilgi, bilen (süje) ile bilinebilen şey (obje) arasında kurulan bağa dayanır. Bilginin ne olduğu hakkında tarih boyunca çeşitli tartışmalar yapılmış, farklı teoriler ileri sürülmüştür. Biz burada o tartışmalara girecek değiliz.² Ancak Kur'an'da, Yüce Allah'ın insanı şuurlu bir varlık olarak yarattığının ve varlıkları tanıyabileceği bilginin de kendisi tarafından ona öğretildiğinin açıkça ifade edilmiş olduğunu belirtmek isteriz.³

¹ Yrd.Doç.Dr., KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi. kemalyildiz1@hotmail.com

² Geniş bilgi için bk. Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, İstanbul 2000, s.47-71.

³ Bakara, 2/31.

İnsanın algılama, düşünme ve anlama gibi zihinsel bir faaliyete girebilmesi ve bu faaliyet sonucunda ürün verebilmesi için ilgili konu hakkında bilgi sahibi olması lazımdır. Bilgisi olmadan, -düşünce kabiliyeti çok iyi de olsa- bir insanın, düşünerek bir şeyler üretmesi mümkün değildir. Ayrıca bu ürünün kalitesi, söz konusu bilginin sağlam bir şekilde elde edilmiş ve anlaşılabilir olmasına bağlıdır. Bu, genel bir kuraldır ve bütün sahalara için geçerlidir.⁴ Konu din olunca bu genel kural, daha bir önem kazanır.

Din, yaratılan şuurlu varlık ile yaratıcı arasında gerçekleşen inanç bağı ve bu inancın, söz konusu şuurlu varlığın hayatına yansımalarını konu edindiği, genel anlamıyla kabul edilmektedir.⁵ İslam âlimleri ise dini tanımlarken, Allah tarafından konulmuş bir kanun olduğunu vurgulamışlar, açıklayıcı mahiyette olarak da bazıları dinin insanı dünyada dengeli bir hayat yaşamaya, ahirette ise ebedî kurtuluşa götürdüğü üzerinde durmuşlar, bazıları da Peygamber (s.a.s)'in bildirdiği ne varsa akıl sahiplerinin onları benimsemesi gerektiğini ön planda tutmuşlardır.⁶ Sonuç itibarıyla dinin ebedî hayatı kazandıran ve dünya hayatını düzene koyan Allah tarafından peygamberi aracılığı ile gönderilmiş bir kanun olduğunda ittifak etmişlerdir.⁷ Şüphesiz bizim burada kullandığımız "din" kavramı ve dolayısıyla incelemeye çalıştığımız "din adına konuşma" terkipteki din, İslam dinini ifade etmektedir.

Din, akıl sahibi olan, düşünen ve düşündüklerini söyleyebilen insanoğluna gelmiştir; başka bir ifade ile dinin muhatabı insandır. İnsanoğlu, din ile ilgili bilgilerle muhatap olur, onları algılar, düşünür ve anlamaya çalışır. Sonunda kabul eder veya reddeder. Her hâlkarda insan, düşünen ve düşündüğünü ifade eden şuurlu bir var-

⁴ A'raf, 7/58'de bu genel kural şöyle ifade buyurulmuştur: "İyi bir beldenin mahsulü, Rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz."

⁵ Din kavramının ittifak edilen bir tanımı yapılamamıştır. Genel anlamda yapılmış olan tanımlarda zikredilen ortak özellikleri dikkate alarak dinin mahiyetini açıklayabilmek için yukarıdaki ifadeyi kullanmanın isabetli olduğunu düşünüyoruz. Din hakkındaki tanımlar için bk. Günay Tümer, *Din, DİA*, İstanbul 1994, c.9, s.312-316.

⁶ Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn*, Beyrut ts., c.2, s.503; Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1405, s.141; Tümer, *Din, DİA*, c.9, s.314.

⁷ Öz ve gerçek kullanımında din, beşer kurgusu olmayan, tam tersine Tanrı kaynaklı olan, vahyedilmiş olarak nitelenen, nihayet insan ile Tanrı arasında etkili, güçlü, sağlıklı bir bağ kurmayı amaçlayan, bir bakıma Tanrı'nın yeryüzüne ve insanoğluna uzatmış olduğu kurtuluş ipidir. bk. Yunus Apaydın, *Din ve Fıkıh, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Konya 2004, s.28.

lık olarak din hakkında veya din adına lehte ya da aleyhte konuşabilme imkânına sahiptir.⁸

İslam dini, insanı ebedi saadete ulaştırabilecek bir dünya hayatı tavsiye eder ve bu hayatı birçok yönleriyle düzenler. Hayatı bütünüyle ele alan ve düzenleyen dinin sahibi, dini adına, dolayısıyla kendisi adına konuşma ile ilgili bazı ölçüler ve sınırlar koymuş olmalıdır. İşte dinde murad edilen anlayışı ve bu anlayışı elde etme çabasını ifade eden fıkıh-tefakkuh kavramları, din adına konuşma ile ilgili temel ölçüleri belirleme imkânı sağlayan ve nasslara dayanan iki kavram olarak öne çıkmaktadır.

Konuyu açıklığa kavuşturmak için öncelikle din adına konuşmanın mahiyetini ve sınırlarını belirlemek gerekir.

I-Din Adına Konuşmanın Mahiyeti

Din hakkında konuşmak ile din adına konuşmayı birbirinden ayırt etmek gerekir. Bir kimsenin, lehte olsun aleyhte olsun din ile ilgili şahsi düşüncelerini, dine izafe etmeksizin dile getirmesine din hakkında konuşma diyebiliriz. Böyle bir konuşmada din namına bir söz söylenmemektedir. Bu itibarla din hakkında konuşma, inceleme alanımızın dışında kalmaktadır. Din adına konuşma ise bir kimsenin dinde var olan bilgileri veya kendine ait düşüncelerini dine nispet ederek ifade etmesidir. Böyle bir konuşmada söylenen sözler, din namına söylenmektedir. Din adına konuşan kişi, ya dinde var olan bir bilgiyi, başka bir ifade ile var olan bir hükmü olduğu gibi ya da dinin yorum imkânı tanımış olduğu bir sahada akıl yürüterek yine dinin genel prensipleri çerçevesinde ulaştığı bir hükmü ifade etmektedir veya dinde olmayan bir bilgiyi ya da yorum imkânı tanınmayan bir hükmü ortaya koymaktadır.

İslam'da hüküm koyma yetkisi sadece Allah'a aittir ve dinde olmayan veya yorum imkânı tanınmayan sahalarda hüküm koymaya kalkışmak kesin bir dille yasaklanmıştır.⁹ Sünnî, Mu'tezilî ve Şii bütün fıkıh mezhepleri arasında hükmün Allah'a ait olduğu, hükümlerin insanların maslahatları için teşri' kılındığı, karşılaşılan her olayın hükmünün nasslarda bulunduğu ve din hususunda delilsiz ve emaresiz konuşmanın yanlış olduğu konularında görüş birliği vardır.¹⁰ Bu durumda din adına konuşmanın, dinde var olan bir hükmü olduğu gibi ya da dinin yorum imkânı tanımış olduğu bir sahada akıl yürüterek yine dinin genel prensipleri çerçevesinde ulaşılabilecek bir

⁸ Bu imkân, insanoğluna verilmiş olan diğer nimetlerde olduğu gibi kullanılış tarzına göre hem bir sınanma vesilesi, hem de sonuç itibarıyla sevap ya da azab sebebi kılınmıştır. Makalemizle doğrudan ilgili olmadığı için bu konuya girmiyoruz.

⁹ Hükmün Allah'a ait olduğu ile ilgili olarak bk. Mâide, 5/48, 49; En'am, 6/54, 62; Yusuf, 12/40, 67; Kasas, 28/70, 88; Gafir, 40/12.

¹⁰ Yunus Apaydın, İctihad, DİA, İstanbul 2000, c.21, s.434.

hükmü ifade etmekten ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda din adına konuşmak, ya tebliğ, ya ictihad, ya fetvâ veya kazâ faaliyeti esnasında söz konusu olmaktadır.

a)Tebliğ

Haber verme, bilgilendirme anlamına gelen tebliğ¹¹ kelimesi, aynı kökten gelen belâğ kelimesiyle aynı anlamı taşır ve konusu ne olursa olsun hedef seçilen şeyin son noktasına ulaşmak anlamını ifade eder.¹² Bu anlamda Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmek demek, muhataplara en kâmil manada ulaştırmak demek olur. Bir ayette Hz. Peygamber (s.a.s)'le münakaşaya girenlere karşı Resûl-i Ekrem'in sunları söylemesi istenmiştir: *"Ben yüzümü (bütün varlığımı) Allah'a teslim ettim ve bana tabi olan herkes (de böyle yaptı). O kitap verilenlere ve ümmî olanlara de ki: Siz de kendinizi O'na teslim ettiniz mi? Eğer teslim olurlarsa muhakkak doğru yol üzerindedirler; ama yüz çevirirlerse, sana sadece tebliğ etmek düşer. Allah, kullarını görmektedir."*¹³ Ayette geçen bütün varlığıyla teslim olma ifadesi, Allah'ın gönderdiklerini Peygamber (s.a.s)'in ve O'na tabi olanların bilfiil yaşayarak temsil etmesine delalet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber (s.a.s)'in tebliğ görevi içinde temsil özelliğinin de bulunduğu, özellikle O'na *"Hûd suresi beni ihtiyarlattı"* dedirten *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle birlikte tevbe edenler de... Aşırı gitmeyin! O, yaptığınız her şeyi görüyor."*¹⁴ ayetinden ve *"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir vebaldir."*¹⁵ mealindeki ayetten de anlaşılmaktadır.

Tebliğ faaliyeti, peygamberlerle başlamış, onlara inananlarla devam etmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliği ise O'na iman edenler vasıtasıyla kıyamete dek devam edeceği, *"Allah yolunda en üstün çabalara girişip gayret edin!...O sizi seçti... Peygamber size, siz de bütün insanlara şahit olasınız diye size müslüman ismini O verdi."*¹⁶ gibi birçok ayetten¹⁷ anlaşılmaktadır. "Bildiği bir bilgiyi gizleyen kimse, kıyamet günü ateşten bir gem ile gemlenmiş olarak

¹¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-'Arab, Beyrut, ts., c.8, s.419; Firûzâbâdi, Muhammed b. Yakub, el-Kâmûsu'l-muhît, Beyrut 1991, c.3, s.149; el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye, Küveyt 1993, c.10, s.116.

¹² Rağîb el-İsfehânî, el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân, İstanbul 1986, s.78, 79.

¹³ Âl-i İmran, 3/20.

¹⁴ Hûd, 11/112.

¹⁵ Saff, 61/2-3.

¹⁶ Hac, 22/78.

¹⁷ İlgili bazı ayetler için bk. Bakara, 2/218; Âl-i İmran, 3/142; Tevbe, 9/16; Fussilet, 41/33.

gelir."¹⁸ gibi hadisler ilim ehlinin tebliğle görevli olduklarına delalet eder.

Ayetlerin bir kısmında tebliğ faaliyetinin, özellikle "Allah'ın gönderdikleri"nin tebliği şeklinde kayıt altına alınmış olması¹⁹, bu faaliyet esnasında din adına konuşmanın Allah'ın gönderdikleri ile sınırlandırılmış olduğunu göstermektedir.

b)İctihad

Sözlükte "bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" anlamına gelen ictihad, terim olarak "fakihin herhangi bir şer'i hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması" şeklinde tanımlanmıştır. İctihad, nassların lafız, mâna ve bilinçli boşluklarında gizli şer'i-ameli ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik beşerî çabayı ifade etmektedir.²⁰ Bu itibarla ictihad, dinde olmayan veya dinde yorumlanma imkânı tanınmayan bir alanda insanın kendinden kaynaklanan bir hükme ulaşması anlamında değerlendirilmemiştir. Aksine ictihad, ya lafızlarda Şariin muradı olan mâna ve amacın anlaşılması yönünde sarfedilen çabayı, ya da nassların bıraktığı boşluğu yine nassların belirlemiş olduğu genel sistem içerisinde Şariin muradına uygun olabilecek bir şekilde tamamlama gayretini ifade etmektedir.²¹

Nihayet müctehid, ictihadı sonucunda varmış olduğu bir hükmü dile getirmektedir; ama bu hüküm, mutlaka aslî veya ferî bir delile dayanmaktadır. Bu itibarla ictihad sonucunda varılan hükmü insanlara açıklamak, din adına konuşma kapsamında değerlendirilmektedir.

c)Fetva

"Fakih bir kişinin, sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm"²² şeklinde tanımlanan fetva, din adına konuşma olarak değerlendirilebilir. Çünkü müstefti,

¹⁸ Tirmizî, İlim 3. Hadis kitaplarının ilk bölümlerinden birisinin ilim bölümü olması, daha fazla hadis zikretmeyi zaid kılmaktadır.

¹⁹ İlgili bazı ayetler için bk. Mâide, 5/68; Araf, 7/62, 68; Ahzâb, 33/39; Ahkâf, 46/23.

²⁰ Apaydın, İctihad, DİA, c.21, s.432. Geniş bilgi için bk. Hayreddin Karaman, İslam Hukukunda İctihad, İstanbul 1996, s.14-16; Yunus Vehbi Yavuz, Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi, İstanbul ts., s.29-31. İbrahim Kâfi Dönmez, İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı, Usûl İslâm Araştırmaları, I, 1 (2004), s.35-48.

²¹ Nisa, 4/83 ayetinde geçen "istinbât" kelimesinin kıyasa ve ictihada delalet ettiğini savunan Cessâs, meydana gelen olayların, hayatı süresince Resulullah (s.a.s)'e götürüldüğünü, O'nun vefatından sonra ise âlimlere götürülmesi gerektiğini ve bu ayetin kıyas ve ictihad ile hükümlere ulaşmanın vücubuna delalet ettiğini ifade etmiştir. Ebu Bekr el-Cessâs, Ahkâmul-Kur'an, Beyrut 1405, c.3, s.183.

²² Fahrettin Atar, Fetva, DİA, İstanbul 1995, c.12, s.486-487.

fetva istediği konuda müftünün şahsî kanaatini değil Allah'ın hükmünü sormaktadır. Müftü de ya dinde var olan kati bir şer'i hükmü beyan etmektedir veya zannî bir şer'i hükmü cevap olarak vermektedir. Sonuç itibarıyla fetva, ya var olan bir hükmü beyan şeklinde ya da müftünün -ictihada ehil ise- konuyla ilgili ictihadı sonucunda ulaştığı hükmü müsteftiye söylemesidir.

d)Kazâ

İslam Muhakeme Hukukunun yürürlükte olduğu mahallerde hâkimin, uyuşmazlıkları çözerken verdiği Şer'i hükmü²³ demek olan kazâ din adına konuşma olarak değerlendirilebilir. Çünkü hâkim, uyuşmazlık konusuyla ilgili var olan bir hükmü uygulayabileceği gibi hakkında hükmü bulunmayan konularda ictihad edebilecektir. Her iki durumda da hâkimin muhakeme sonucunda vereceği hükmü, din adına yapılan bir konuşma olarak kabul edilir. Fetva ile kaza arasındaki en önemli fark, kazanın arkasında devletin yaptırım gücünün olmasıdır.

II-Fıkıh ve Tefakkuh kavramları

Dinde doğru anlayışı ve bu anlayışı elde etme çabasını ifade etmek üzere kullanılan iki kavram vardır. Terimleşme süreçleri, Kur'an ve sünnetteki kullanımlarıyla başlamış olan bu iki kavram, fıkıh ve tefakkuh kavramlarıdır. Son dönemlerde anlama yöntemleri, başka bir ifade ile yorum bilgisi sahasında yapılmış olan çalışmaların gündeme taşıdığı tartışmalara²⁴ girmeden fıkıh ve tefakkuh kavramlarını Kur'an ve sünnetteki muhtevaları çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

a)Fıkıh Kavramı

Fıkıh, "fe-ki-he" veya "fe-ku-he" köküne dayanır ve sözlük anlamı itibarıyla bir şeyi bilip anlamak demektir. Fıkıh kelimesinin, "fe-ka-e" kelimesindeki hemzenin "he"ye dönüştürülmesiyle elde edildiği ve bir şeyin üzerindeki perdenin kalkması, açılması anlamına geldiği

²³ İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr, İstanbul 1984, c.5, s.352; Abdülkerim Zeydân, Nizâmu'l-kazâ fi's-Şer'i'ati'l-İslamiyye, Bağdad 1984, s.12.

²⁴ Yorum bilimiyle ilgili bazı çalışmalar için bk. Fazulrahman, İslamic Methodology in History, İslamabad 1984; İslam and Modernity, Chicago 1982; Kur'an'ı Yorumlama, trc. Osman Taştan, İslamî Araştırmalar, Ekim 1987, c.5, s.100-105; Mehmet Paçacı, Anlama (Fıkıh) Usulüne Dair, İslamî Araştırmalar, Bahar Dönemi 1995, c.8/2, s.85-97; I-II. Kur'an Sempozyumları, Bilgi Vakfı Yayınları 1994-1996; Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu, İstanbul 2000; Yunus Apaydın, Din ve Fıkıh, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, Konya 2004, s.27-33; Düccane Cündioğlu, Kur'an'ı Anlamanın Anlamı; Anlamın Buharlaşması ve Kur'an, İstanbul 1995; Recep Alpyağıl, Kimin Tarihi? Hangi Hermenötik, İstanbul 2003.

ifade edilmiştir.²⁵ Anlam itibariyle iştikakı, "şakk" ve "feth"e dayandığı için yarmak ve açmak anlamlarının, kelimenin özünde bulunmasına dikkat çekilmiştir.²⁶ Bu sebeptendir ki konuşan bir kimsenin sözündeki maksadını anlamaya fıkıh ismi verilmiştir.²⁷ Adeta kişinin maksadı, sözünün içinde saklıdır ve bu sözü duyan kişi onun sözünü bir anlamda açıp içinden söyleyenin maksadı olan manayı çıkarıp almakta ve böylece kasdını anlamaktadır.

Fıkıh kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de yirmi yerde sadece muzari fiil olarak²⁸, Tevbe, 9/122 ayeti hariç hepsinde mücerred fiilin farklı çekimleri şeklinde kullanılmıştır. Bu ayetlerin hepsinde fıkıh kelimesi, "kişinin anlaması" manasındadır. Nitekim yerde ve gökte ne varsa Allah'ı hamd ederek tesbih ettiğinin bildirildiği bir ayetin sonunda fıkıh kelimesinin kullanımı, "*fakat siz onların tesbihini anlamazsınız*"²⁹ şeklinde, Musa (a.s)'ın duasını içeren diğer bir ayette ise "*dilimin tutukluğunu çöz ki sözümü anlasınlar*" şeklinde olmuştur.³⁰

Türk ağızıyla "fıkıh" şeklinde telaffuz ettiğimiz fıkıh kelimesi, "feki-he" kelimesinin masdarıdır ve "anlama" ya da "anlayış" manasında kullanılmıştır. Konuşan bir kimsenin sözünden kastettiği manayı anlamaya fıkıh isminin verildiğini³¹ ve fıkıh etmenin (anlamanın), bilmekten farklı olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Bir konuyu bilen insan ancak, onu fıkıh edebilir. Bunun aksı düşünülemez. Bu anlamda bir konuyu fıkıh etmek (anlamak), o konuyu bilmeden gerçekleşemez. İnsan, önce bilinebilecek şey ile münasebet kurarak onun hakkında bilgi sahibi olur, bildikten sonra ilgili bilginin kendisi açısından ne ifade ettiğini kalbinden idrak eder ve gereğince hareket eder. İşte insanın, bir bilgiyi kalbinden idrak edip gereğince hareket etmesine fıkıh denir. Ayrıca fıkıh, insana aittir, onun idraki ve fiili ile ilgili bir sıfattır³²; yaratıcı olan Allah için fıkıh kelimesi kullanılmaz. Bundan dolayı ilim ve âlim sıfatları hem kullar, hem de Allah için kullanılmasına rağmen, fıkıh ve fakih sıfatları sadece kullar için kullanılabilir.³³ Çünkü fıkıhda, bir yönden bilinmesi zor veya gizli olan bir bilginin idrak edilmesi söz konusudur, diğer yönden de fıkıh et-

²⁵ Muhammed b. Ali et-Tirmizî, Nevâdiru'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl, Beyrut1992, c.1, s.136.

²⁶ İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, c.13, s.522.

²⁷ Kasım b. Abdullah el-Konevî, Enîsu'l-fukahâ, Cidde 1406, s.308.

²⁸ Nisa, 4/78; En'am, 6/25, 65, 98; A'raf, 7/179; Enfâl, 8/65; Tevbe, 9/81, 87, 127; Hûd, 11/91; İsrâ, 17/44, 46; Kehf, 18/57, 93; Tâhâ, 20/28; Feth, 48/15; Haşr, 59/13; Münâfikûn, 63/3, 7.

²⁹ İsrâ, 17/44.

³⁰ Diğer ayetlerde de aynı anlamda kullanıldığından sözü uzamamak için iki örnekle yetiniyoruz.

³¹ el-Konevî, Enîsu'l-fukahâ, s.308. Ayrıca bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Kitâbu'l-fakih ve'l-mütefekkih, Daru İbnu'l-Cevzî, Demmâm 1996, c.1, s.189-192.

³² İbn Hazm, Ali b. Ahmed, el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm, Kahire 1404, c.5, s.122.

³³ el-Cürçânî, et-Ta'rifât, s.45.

mede, ilgili konuyu bilme ve gereğince hareket etme mükellefiyeti vardır. Allah için ise zorluk, gizlilik ve mükellefiyet diye bir şey düşünülemez.

Yukarıda temas ettiğimiz gibi Kur'an'ın nüzulü esnasında muhatap kitle arasında fıkıh kelimesi, "konuşanın sözündeki maksadını anlama" manasında kullanılmış ve fıkıh kelimesinin bulunduğu ayetlerde aynı anlam muhafaza edilmiştir. Söz konusu ayetlerin bir kısmında insanın anlamasının kalbinde gerçekleştiğine³⁴, inkârcıların kalplerine mühür vurulduğu ve perde çekildiği için Allah'ın muradı olan hakikatleri artık anlayamayacaklarına³⁵ işaret edilmektedir. Bu itibarla fıkıh kelimesinin Kur'an'daki kullanımına göre kâfir ve münâfiklar, Allah'ın muradını anlama manasında "dinde fıkıh" sahibi sayılmamışlardır. Buradan hareketle fıkıhın insanın idrak merkezi olan kalpte meydana geldiği ve Allah'ın murad ettiği manada dinde fıkıh sahibi olmanın sadece inananlara mahsus olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu halde İslamî ilimleri çok iyi bilen bir müsteşrik, inanmadığı sürece fakih yani Allah'ın murad ettiği manada bir fıkıha sahip olmayacaktır.

Dinde fıkıh sahibi olmak, dinde Allah'ın muradına uygun bir anlayışa sahip olmak anlamına geldiği için bu anlayışın, din ile ilgili olan her şeyde geçerli olması gerektiğini özellikle vurgulamak icap eder. İman etmek, ibadetlerini ihsan hali üzere yapmak, musibet esnasında sabırla tevekkül üzere bulunmak, niyet etmek, ayet ve hadislerin delâlet ettiği manaları anlamak, gerektiğinde yorumlamak gibi kalbî fiillerde; insanlarla olsun diğer varlıklarla olsun karşılıklı münasebetlerde olduğu gibi maddî fiillerde, kısaca din kapsamına girebilecek her işte veya düşüncede Allah'ın muradına uygun olan bir fıkıh (anlayış) mevcuttur.³⁶ İbn Abbas (r.a) başta olmak üzere İmam Malik gibi birçok âlim, "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir."³⁷ ayetindeki hikmeti, dinde fıkıh (anlayış) sahibi olmakla tefsir etmişlerdir.³⁸ Bunun yanında hadislerde benzer vurgular mevcuttur. Mesela "Dinde fıkıh sahibi olmaktan daha faziletli bir şeyle Allah'a ibadet edilmemiştir. Bir fakih,

³⁴ A'raf, 7/179. Ayrıca bk. Tirmizî, Nevâdiru'l-usûl, c.1, s.136.

³⁵ En'am, 6/25; İsrâ, 17/46; Kehf, 18/57; Münâfikûn, 63/3, 7.

³⁶ Aynı mananın bir başka ifade tarzı için bk. Apaydın, Din ve Fıkıh, s.30.

³⁷ Bakara, 2/269.

³⁸ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, Usûlü's-Serahsî, Beyrut, ts., c.1, s.9-10; Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, Tefsîru'l-Kurtûbî, Kahire ts., c.3, s.330; Muhammed Abdurrahman el-Mübârefurî, Tühfetü'l-ahvezi, Beyrut ts., c.7, s.381. Şatibi de söz konusu ayette geçen hikmeti "dinde fıkıh" olarak anlamış ve fıkıhı "Allah'ın rahmet ve fazlından kalplere koyduğu bir şeydir" diye açıklamıştır. Ebu İshak eş-Şatibi, el-Muvafakât, Daru'l-marife, Beyrut, ts., c.4, s.98.

şeytana karşı bin abidden daha güçlüdür."³⁹, "Fıkhın azı, (fıkıhsız) ibadetin çoğundan hayırlıdır", "İbadetin en faziletlisi fıkıhtır, dinin en faziletlisi veradır"⁴⁰ gibi hadisler, dinde fıkıh sahibi olmanın önemine ve inanan her insanın din kapsamında değerlendirilebilecek her fiilini bu anlayışla yapması gerektiğine delalet etmektedir.

"Allah kime hayır dilerse onu dinde fıkıh sahibi kılar."⁴¹ hadisinde geçen "yüfakkih-hu" cümleciğinde insanın dinde anlayış sahibi kılınması üzerinde durulmuştur. Hanefî fakihlerinden es-Serahsî, dinde fıkıh (anlayış) sahibi olmanın tamamlanabilmesi için üç şartın bulunması gerektiğini, bunlardan bir tanesinin bile bulunmaması halinde fıkıhdan söz edilemeyeceğini ifade etmiştir. Teşri edilen hükmü öğrenmenin ilk şart olduğunu belirten es-Serahsî, ilgili nasları manâlarıyla, usul ve furuuyla itkan seviyesinde bilmenin ikinci şart ve bu bilgilerin gereğini pratik hayatta tecrübe etmenin de son şart olduğu üzerinde ısrarla durmuştur. Dinde var olan bir bilgiyi kuru kuru ezberlemek veya öğrenmenin fıkıh olmadığını ve bunu öğrenen ve anlatana fakih denilemeyeceğini belirten es-Serahsî, olsa olsa böyle bir kişiye ravi isminin verilebileceğini dile getirmiştir.⁴² Mübarekfurî, Sünen şerhinde dinde fıkıh etmenin mahiyeti hakkında şöyle bir bilgiyi nakletmiştir: "Dinde fıkhın hakikati, kalpte oluşan, sonra dilde açığa çıkan ve mutlaka amele dönüşen, haşyet ve takvayı da kazandıran anlayıştır."⁴³

Zamanla anlam kaymalarına uğrayan önemli bazı terimlerin bulunduğunu zikreden el-Gazalî, bunların başında fıkıhı saymakta ve ilk asırda kullanıldığı manayı şöyle ifade etmektedir: "Birinci asırda fıkıh ismi, mutlak olarak, ahiret yolunu bilmeye, nefsin afetlerinin

³⁹ Tirmizî, Nevâdiru'l-usûl, c.1, s.135; Dârekutnî, Sünen, c.3, s.79 (Buyu', 294. hadis)

⁴⁰ Her iki hadis için bk. Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, Kahire 1407, c.1, s.120.

⁴¹ Buharî, İlim 9, 13; İ'tisam 10; Müslim, Zekât 33; İmâre 53; İbn Mâce, Fedâil 17; Tirmizî, İlim 1.

⁴² es-Serahsî, Usûlü's-Serahsî, c.1, s.9-10; Benzeri bir bilgi için bk. el-Mübârekfurî, Tühfetü'l-ahvezî, c.7, s.348. Şatibî de "Bir kişinin, zahire vakıf olup Allah'ın muradını anlamaması, o kişiden fıkhın alınmış olduğuna delalet eder" ifadesiyle fıkhın sadece zahirdeki bilgiyi elde etmekten ibaret olmadığını dile getirmiş, özellikle sekizinci mukaddimede "Dinen muteber olan ilim yani Allah ve Rasulü'nün mutlak anlamda medhetmiş oldukları ilim, amele götüren ilimdir. Öyle bir ilim ki hiçbir şekilde sahibine, arzularının mahkumu olmasına izin vermez; aksine sahibini ilmin gereklerine mukayyed kılar, arzusu olsun olmasın kanunlarına uymaya onu teşvik eder." diyerek fakihin ilminin mutlaka kendi hayatında tecrübe edilen bir ilim olduğunu ortaya koymuştur. eş-Şatibî, el-Muvafakât, c.1, s.69, c.3, s.385.

⁴³ el-Mübârekfurî, Tühfetü'l-ahvezî, c.7, s.378. Said b. Cübeyr'e "dinde fıkıh"ın ne olduğu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın emrettiğini ve nehyettiklerini, bir de Nebiyullah'ın (s.a.s) sünnetinden bilinmesini emrettiklerini bilmen ve bildiklerin hayatını sürdürmendir." el-Hatib el-Bağdâdî, Kitâbu'l-fakih ve'l-mütefekkih, c.1, s.190.

ayrıntılarını ve amelleri bozan şeyleri tanımaya, dünyanın değersizliğinin iyice farkına varmaya, ahiret nimetlerine ulaşma gayretine ve kalbin Allah korkusuyla kaplanmasına denilirdi... Yemin ederim ki fıkıh kelimesiyle fehm kelimesi lügat manasında aynıdır... Fıkıh'ın neticesi takvâdir."⁴⁴ Gazalî, birinci asırdan sonra fıkıh teriminin tahsise ve anlam dönüşümüne uğradığını ileri sürmektedir. Kendi döneminde fetvâ ile ilgili garip meseleleri ve onların illetlerini iyi bilmeye, bu konuda fazla söz söyleyip ilgili görüşleri ezberlemeye fıkıh isminin verildiğini, bu konularda daha çok meşgul olan ve derinleşenlere "en fakih kişi" denilir olduğunu ifade etmektedir. Aslında bu konuların da ilk asırdaki anlamıyla fıkıhın kapsamı dışında olmadığını özellikle vurgulayarak konuyla ilgili sözlerini şöyle tamamlamaktadır: "Ben, fıkıh isminin zahirî hükümlerde fetvâ vermeyi içine almadığını asla söylemiyorum. Fakat fıkıh isminin ilk asırdaki kullanımıyla genel bir kavram olduğunu ve zahiri hükümlerde fetvâ vermenin onun kapsamına tabi olduğunu ifade etmek istiyorum. Selefin de bu ismi mutlak olarak daha çok ahiret ilmi için kullanmış olduğunu belirtiyorum."⁴⁵

Faydasız bilgidен Allah'a sığınan⁴⁶ Resulullah (s.a.s)'in "*Allah kime hayır dilerse onu dinde fikh sahibi kılar.*"⁴⁷ hadisinde ve ilgili diğer hadislerde kullanmış olduğu fikh kelimesi ile Allah'ın murad ettiği manayı anlayıp bilfiil ona uygun yaşamayı kastettiği konusunda, ilim adamları arasında farklı bir görüşe sahip olanın bulunmadığını söyleyebiliriz. Görülüyor ki fıkıh sadece zihinsel bir faaliyet değil, aynı zamanda duyguların ve dinî tecrübenin iç içe olduğu bir anlayıştır. O halde fikhı, sadece zihinsel bir faaliyet olarak görüp onu herhangi bir anlama yöntemi gibi değerlendirmenin Kur'an ve sünnetteki "dinde fikh" kavramı ile bağdaşmadığını ifade etmek isteriz.

Buraya kadar fikh kavramının iştikakı ile Kitap ve sünnetteki kullanımı üzerinde durmaya çalıştık. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde fikh kelimesinin, "dinde fikh" şeklinde genel manada anlaşıldığı ve kullanıldığı üzerinde durduk. İslamî ilimlerin gelişmesi sonucu meydana gelen ihtisaslaşma sürecinde fıkıh kavramının özellikle "Şer'î amelî hükümleri, tafsîlî delillerden istinbât ve istidlâl etme" anlamına tahsis edilerek⁴⁸ genel mananın sınırlandırılmış olduğu bir vakıa olmakla birlikte fikh kelimesinin, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki anlamından hiçbir şey kaybetmediğini belirtmemiz gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde "dinde fikh" terkibi kullanılırken,

⁴⁴ Ebu Hamid el-Gazalî, İhyâu 'ulûmi'd-dîn, İstanbul 1985, c.1, s.34.

⁴⁵ el-Gazalî, İhyâu 'ulûmi'd-dîn, c.1, s.34-35.

⁴⁶ Müslim, Zikir 73; Nesâî, İstiaze 13, 65.

⁴⁷ bk. 32. dipnot.

⁴⁸ el-Gazâlî, İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, trc.Yunus Apaydın, Kayseri 1994, c.1, s.V, 3; Nevevî,

daha sonraları "dinin içinde yer alan amelî konularda fikh" şeklinde alan sınırlandırmasına gidilmiş; fikh kavramının manasında ise bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Belki tekrar olacak ama biz, Hz.Peygamber (s.a.s) dönemindeki kullanımıyla dinde fikh terimi üzerinde durduğumuzu ve Tevbe, 122. ayette geçen tefakkuh kavramını da bu çerçevede inceleyeceğimizi belirtmek isteriz.

b)Tefakkuh Kavramı

Tefakkuh kelimesi sözlükte tedrici olarak, adım adım fikhî elde etmeye denmektedir.⁴⁹ Fıkıh kelimesinin "tefe'uul" kalıbından "li yetefekkahû fi'd-dîn" şeklinde terki olarak kullanıldığı Tevbe suresinin 122. ayeti, kanaatimizce fıkıh-tefakkuh kelimelerinin terimleşme sürecini başlatmıştır. Her ne kadar bu ayetten önce de fıkıh kelimesi, "konuşmanın sözünden maksadını anlama" manasında diğer ayetlerde ve aynı anlamı muhafaza ederek "dinde fikh" olarak da hadislerde kullanılmış ise de "dinde tefakkuh" şeklindeki kullanım, sadece bu ayette vardır ve fikh kavramından neyin kast edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ayet, dinde tefakkuhun ümmet üzerine vücubuna da delalet etmektedir. "Dinde tefakkuh" kavramının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz için söz konusu ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili tarihi bilgiye kısaca yer vermeyi i-sabetli buluyoruz.

Hicretin dokuzuncu yılında Hz.Peygamber (s.a.s) zorluklarla dolu Tebük seferine eli silah tutan herkesi davet etmişti. İmkânı bulunanları da maddi destek vermeye çağırmişti. Buna karşılık münafıklar, moral bozucu dedikodular yayıyorlardı. Bazı müslümanlar da bu dedikodulardan etkileniyor, savaşa katılmayı ağırından alıyorlardı. Bunun üzerine inen ayetlerde herkesin savaşa katılmak zorunda olduğu bildiriliyordu:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Dünya hayatının faydası, ahiretin yanında pek azdır. Eğer savaşa çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir...”⁵⁰ “Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah’ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünceleri yakışmaz...”⁵¹

Bu ayetler üzerine bir kısım münafıklar ve özürleri bulunan bazı samimi müslümanlar hariç herkes savaşa katılmıştı. Mazereti olmadığı halde savaşa katılmayan üç Sahabînin tevbesi, ancak elli günlük

⁴⁹ Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, et-Teârif, Beyrut 1410, s.193.

⁵⁰ Tevbe, 9/38, 39.

⁵¹ Tevbe, 9/120.

bir tecritten sonra Allah tarafından kabul edilmişti.⁵² Bütün müslümanlar, Hz.Peygamber (s.a.s)'in çıktığı savaflara artık herkesin katılmak zorunda olduğunu, ayetle sabit kesin bir hüküm olarak kabul ediyordu.

Tebük seferinde herkes savafla katılmak zorundaydı. O gün buna ihtiyaç vardı. Acaba bundan sonraki savaflarda da bu zorunluluk devam edecek miydi? Bu konu, daha sonra nazil olan bir ayette şu şekilde izah buyurulmuştı:

*-“Müminlerin hepsinin sefere çıkmaları gerekmez. Onların her kesiminden bir gurup, dinde tefakkuh etmek ve yanlarına döndüklerinde kavimlerini uyarmak için sefere çıkmaları gerekmez miydi? Umulur ki onlar da sakınırlar.”*⁵³

Yukarıdaki ayetin, Tebük seferinde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde bütün müslümanların savafla toptan katılmalarının mecburi olmadığına delalet ettiği kabul edilmektedir. Bunun yanında "dinde tefakkuh için sefere çıkma" kısmıyla ilgili olarak "Ordu savafla çıkıp Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de kalınca, her kabileden bir gurup memleketlerinden ayrılıp tefakkuh için Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gitmeli değil miydi!" veya "her kabileden bir gurup memleketlerinden ayrılıp tefakkuh için Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savafla gitmeli değil miydi!" şeklinde iki farklı yorum yapılmıştır. et-Taberî ve el-Cessâs gibi birçok müfessir, ikinci yorumu isabetli bulmuşlardır. "Nefer" kelimesinin mutlak olarak kullanıldığında genellikle Araplar tarafından savafl ve gazâyâ çıkma anlamına geldiğini dile getirerek ayeti, "dinde tefakkuh için her firkadan bir gurubun savafla çıkması gerekmez miydi?" şeklinde tefsir etmişlerdir.⁵⁴

Her iki yorumda da ortak olan nokta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fikhını elde etmek için çalışmak ve çabalamak gerektiği yani dinde tefakkuhun farz olduğudur. O dönemde her müslüman topluluk, aralarından bir gurubu dinde tefakkuh için ayıracak ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gönderecekti. Hz. Peygamber (s.a.s) savafla gidiyorsa, onlar da birlikte savafla gidecekler; O (s.a.s) Medine'de kalacaksa, onlar da O'nunla birlikte Medine'de bulunacaklardı. Böylece genel olarak O'nun yaşantısında bulunan fikhî elde edeceklerdi. Meydana gelen olaylar karşısında Hz. Peygamber (s.a.s)'in tutumunu, açıklamalarını görecekler ve O'nun hadiseleri çözümündeki temel anlayışını yani fikhını kavrayacaklardı. Yeni gelen ayetlerle ilgili olarak O'nun bu ayetleri nasıl anladığını ve hayata nasıl geçirdiğini yani bunların da fikhını kazanacaklardı. Bu esnada önce kendi yaşantıla-

⁵² Tevbe, 9/118.

⁵³ Tevbe, 9/122.

⁵⁴ Muhammed b. Cerir et-Taberî, Tefsir, Beyrut 1405, c.11, s.68-71; el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, c.4; s.372-373.

rını bu fıkha uygun hale getireceklerdi. Sonra da ayette “dinde tefakkuh” olarak isimlendirilen bu faaliyetlerini, içinden geldikleri toplumların yanına döndüklerinde onları uyarmak suretiyle tamamlayacaklardı.⁵⁵

Medine'de bulunan Sahabiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ilk günden itibaren, o derin anlayışı elde ederek yani dinde tefakkuh ederek bulunuyorlardı. İslamın yayılma sürecinde özellikle Medine döneminde çok uzak beldelerde birçok kabile İslam'ı topluca kabul edince tefakkuh için her kabile ve topluluktan bir gurubun Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmesi büyük bir ihtiyaç oldu. Zemahşeri'nin ifade ettiği gibi aslında dinde tefakkuh etmek, inanan her insana gerekli olmasına rağmen, şartlar gereği herkesin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmesi mümkün olmadığı veya çok zor olduğu için mutlaka her taifenin bir gurup göndermesinin farziyeti söz konusu oldu.⁵⁶

Tevbe suresinin 122. ayeti bu ihtiyaca binaen nazil olmuştur. O günden sonra her müslüman toplumun aralarından bir gurubu dinde tefakkuh için çıkarmaları ve o gurubun tefakkuh etmiş olduğu fıkhi, içlerinden çıktıkları topluma götürüp onları uyarmaları, bu ayet ile sabit olan farzlardan kabul edilmiştir.⁵⁷ Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra O'nun (s.a.s) fikhını elde etmiş yani tefakkuh etmiş olan ve hayatın bütün yönlerini o fıkha göre yaşamaya çalışan ilim adamlarının yanına gidilmesi ve onlardaki fikhın tefakkuh edilmesi, bu ayetin kapsamında telakki edilmiştir.⁵⁸ Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in fikhının, tefakkuh eden kişilerden öbürlerine ve onlardan da bir sonraki nesle aktarılma suretiyle kıyamete dek dini anlama konusunda Allah'ın muradı olan bir fıkhi (anlayış) zemini oluşturması hedeflenmiştir. Bu hedefin ne kadar gerçekleşmiş olduğu, üzerinde özel çalışmaların yapılması gereken bir konudur.

Dinde fikh sahibi olmanın muhtevası üzerinde önceki başlık altında durmuştuk. Her konuda olduğu gibi dinde de -inanmış olsa bile- her insanın farklı anlayışları söz konusu olabilir. Bu, din kapsamına giren bütün konularda mümkündür. Örnek olarak bir ayeti, bir mümin bir şekilde anladığı halde öbür mümin başka bir şekilde anlayabilir. Acaba dinde tek hüküm sahibi olan din sahibinin, bu ayetin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda koymuş olduğu bir öl-

⁵⁵ et-Taberî, Tefsir, c.11, s.70.

⁵⁶ Carullah ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, Beyrut 2003, c.2, s.312.

⁵⁷ el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, c.3, s.172-173.

⁵⁸ Tefakkuh'den maksadın kendi zamanında olduğu gibi makam sahibi olmak ve süfli emellere ulaşmak olmadığını belirten Zemahşeri ve Ebu's-Su'üd, gerçek tefakkuhu açıklamışlardır. ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, c.4; s.373; Ebu's-Su'üd, Tefsir, Beyrut 1999, c.3, s.202.

çüsü var mıdır? Yoksa bu ve benzeri hususlar, muhatabın anlayışına mı havale edilmiştir?

Tevbe 122. ayet, din sahibinin dinde murad ettiği fikhın (anlayışın), insanlara elçi olarak gönderdiği Hz. Peygamber (s.a.s)'de olduğunu bildirmektedir. O'nun fikhının elde edilmesi için -savaştaysa savaş meydanına, Medine'de ise Medine'ye- ama mutlaka yanına gidilmesinin zorunlu olduğunu, O'nun fikhını yaşayarak, hissederek elde ettikten sonra kavimlerinin yanına dönüp onları uyarmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu ayetin, dinde tefakkuh faaliyetinin kıyamete dek inananların görevi olduğuna delalet ettiği konusunda ilim adamlarının ittifakı vardır.⁵⁹ Ayrıca din adına konuşacak kişinin mutlaka tefakkuh yoluyla dinde Allah'ın muradı olan fikhı elde etmesi gerektiğine de delalet etmektedir. Çünkü ayette zikri geçen "kavmi inzâr" ancak tefakkuh sonucu mümkün olabilmektedir. Ayetin tahliinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Ayette sırasıyla "her fırkadan bir gurup müminin neferi", "dinde tefakkuh etmeleri için", "kavimlerini inzâr etmeleri için" ifadeleri, dinde tefakkuhun mahiyetini oluşturmaktadır.

"Her fırkadan bir gurup müminin neferi" ifadesi, Allah'ın murad ettiği şekilde dinde fikh sahibi olmanın her müslümана gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı uzakta bulunanların, dinde Allah'ın muradı olan fikhın kendisinde bulunduğu Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına toptan gelme zorlukları sebebiyle uzakta bulunan bu topluluklardan seçilen bir gurubun tefakkuh için yola çıkması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda da uzakta olsun yakında olsun her müminin söz konusu fikh sahibi olması hedeflenmektedir. Bunun yanında ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bilfiil hayatın içinde, olaylarla yüz yüze yaşadığı gibi tefakkuh için yola çıkan kişinin bilfiil toplumun içinde ve olaylarla yüz yüze bulunarak O'nun fikhını elde etmesi gerektiğine de işaret vardır. Toplumdan ve vakıdan uzaklaşarak elde edilecek anlayışın, ayette kast edilmiş olan tefakkuh kapsamında bir fikh olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Bu sebeple ayet, pratiğin içinde olmayan ve tefakkuh olarak isimlendirilmeyeceğimiz bilimsel bir faaliyet sonucu ulaşılan teorik fikhın (anlayışın) Allah'ın muradı olamayacağını ortaya koymaktadır.

"Dinde tefakkuh etmeleri için" ifadesi, bir taraftan yola çıkartılacak gurubun tefakkuh etmeye müsait zihni ve ruhi alt yapıya sahip olanlardan seçilmesi gerektiğine işaret ederken, diğer taraftan niyetlerinin de dünyevi bazı beklentiler gibi başka düşüncelerden soyut-

⁵⁹ et-Taberî, el-Cessâs, ez-Zemahşerî, Ebu's-Su'ûd gibi bir çok müfessir bu görüşü dile getirmektedirler. Aynı kaynaklar. el-Hatîb el-Bağdâdî, dinde tefakkuh etmenin tüm müslümanlara vacib olduğu kanaatini, bir çok hadise dayanarak eserinde izah etmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, Kitâbu'l-fakih ve'l-mütefekkih, c.1, s.168-174.

lanarak sadece tefakkuh olmasına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu ifade, bir fikh icad etmeye veya herhangi bir fikhî almaya değil, sadece Hz.Peygamber (s.a.s)'de var olan fikhî elde etmeye delalet etmektedir. Bunların yanında yukarıda da işaret ettiğimiz gibi tefakkuh, fikh edilenin bilfiil tecrübe edilmesini de içine almaktadır.

"Kavimlerini inzâr etmeleri için" ifadesine gelince bu, dinde tefakkuh etmenin iki gayesi olduğunu ortaya koymaktadır. Tefakkuh için yola çıkan gurubun önce kendilerinin inzâra olumlu cevap vermiş olmalarını yani Hz.Peygamber (s.a.s)'in uyarılarına bizzat muhatap olarak yaşantılarını ona göre düzenlemelerini, böylece O'nun fikhîni anlamalarını, sonra da kavimlerine döndüklerinde tefakkuh etmiş oldukları fikh ile onları uyarmalarını ifade etmektedir.

III-Din Adına Konuşmanın Fıkıh-Tefakkuh Açısından Değerlendirilmesi

Tebliğ, ictihad, fetvâ ve kazâ kavramlarını, din adına konuşma açısından değerlendirdiğimizde bu faaliyetleri icra eden kişinin maksudını iki şekilde ifade etme imkanına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, dinde var olan ve anlaşılmasında ihtilaf bulunmayan bir bilginin muhataplara nakledilmesi yani beyan edilmesi şeklinde olabilir. İkincisi ise dinde var olan fakat anlaşılmasında zorluk bulunan bir bilginin delalet ettiği mananın veya sarahaten bulunmayan ancak dinde var olan bilgilerin ışığında ulaşılan bilginin kısaca ictihad sonucunda ulaşılan hükmün muhataplara ifade edilmesi şeklinde olabilir.

Dinde var olan ve anlaşılmasında ihtilaf bulunmayan bilginin muhataplara nakledilmesi başka bir ifade ile beyan edilmesi, o konuda söz konusu anlayışın Allah'ın muradı olan fikh yani Hz.Peygamber (s.a.s)'in fikhî olduğunu, bu sebeple de o konuda bir ihtilafın bulunmadığını gösterir.

İctihada gelince her ne kadar bu konuda İslam âlimleri arasında açığı İbn Hazm gibi oldukça dar tutanlardan et-Tûsî gibi epeyce genişletenlere kadar farklı bir yelpaze bulunuyorsa da her birisinin ittifak ettiği nokta, hüküm koyma yetkisinin Allah'a ait olduğu ve ictihadın, O'nun koyduğu hükümlerin genel çerçevesi içerisinde yine O'nun hükmünü araştırmadan ibaret olduğudur.⁶⁰ İctihad sonucunda ulaşılan bilginin, zannî olmakla birlikte Şer'î kabul edilmesinin sebebi de işte budur.

Hasılı tebliğ, ictihad, fetvâ ve kazâ faaliyetleri esnasında din adına konuşma kapsamında muhataplara söylenecek söz, ya bir beyan

⁶⁰ Bu anlamda ictihada da beyan isminin verildiği olmuştur. Buna rağmen makalemizde beyan kelimesini din adına konuşmanın birinci şekli için kullanacağımızı yukarıda ifade etmiştik.

veya bir ictihattır. Din adına konuşmadan kastettiğimiz beyan ve ictihad faaliyetini, din sahibinin dininde öngörmüş olduğu fıkıh ve onun elde edilmesi olan tefkkuh açısından değerlendirdiğimizde, dini adına konuşma ile ilgili riayet edilmesi gereken bir takım ölçüler koyduğunu görürüz. Bu ölçüleri, din adına konuşacak kişiyi esas alarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-İnanç Boyutu

İnancı olmayanın fıkıh-tefakkuh kavramları açısından din adına konuşma yetkisine sahip olmadığını daha önce ifade etmiştik. İnananlara gelince onların da din adına konuşabilmeleri için inanç konusunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den tefakkuh edilmiş bir inanca sahip olmaları gerekir. Din adına konuşma hususunda ulûhiyet anlayışı başta olmak üzere itikad sahasıyla ilgili anlayışlar, büyük önem taşır. Kişinin bu konulardaki anlayışının, onun din adına söyleyeceği sözlerde etkili olduğunda şüphe yoktur. İnançla ilgili telakkilerin, ictihada etkisi meselesi, üzerinde ayrıca durulması gereken ve ciddi araştırmalara konu olabilecek bir meseledir. İnceleme konumuz açısından da fıkıh-tefakkuh kavramları, din adına konuşacak kişiye, inançla ilgili bütün konularda Hz. Peygamberin fikhini tefakkuh etme mükellefiyetini yüklemektedir.

Bu anlamda her şeyden önce ayetlerde *beyan* edilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in ulûhiyet inancı akla gelir. Her şeyi ilkten var eden, her şeyin varlığını her an yaratarak devam ettiren, kalplerden geçenleri bilen, dirilten-öldüren, kendisine hesap sorulamayan ama herkesi hesaba çekecek olan, hiçbir varlığa benzemeyen bir ilah inancı vardır. Onun adı Allah'tır ve kulları için ilk insandan itibaren kıyamete dek din olarak İslam'ı seçtiğini bildirmiştir. Gönderdiği din sahibinin sadece kendisi olduğunu ilan etmiştir. Kendisine inananlara "dini sadece kendisine has kılarak ve O'nu bir bilerek ibadet etmelerini..." ve "fitne kalmayınca ve din bütünüyle Allah'a has kılınıncaya kadar mücadele etmelerini" emretmiştir. Hüküm verme yetkisinin sadece kendine ait olduğunu beyan ederek, insanlara düşün görevin kendisine ve elçisine itaat etmek olduğunu açıklamıştır.

Ayetlerde beyan edilmiş olan Allah'ın diğer sıfatlarını ve iman kapsamına giren diğer konuları da dile getirmek mümkündür. Bu konuda fıkıh-tefakkuh kavramları açısından inançla ilgili olarak şu nu ifade etmeyi yeterli buluyoruz: Din adına konuşan kimsenin, bu faaliyeti esnasında inançla ilgili tefakkuh etmiş olduğu fikhî, konuşmasının başka bir ifade ile beyan ve ictihadının zemini haline getirmesi gerekir.

2-Eylem veya Yaşantı Boyutu

Din adına konuşacak kişinin günlük yaşantısını, elinden geldiğince tefakkuh etmiş olduğu fikha göre düzenlemesi icap eder. Elde

etmiş olduğu fıkha göre yaşantısını düzenlemeyen yani adil olmayan kişinin fıkıh-tefakkuh kavramına göre başkalarını uyarması, kısaca din adına konuşması söz konusu değildir.

3-Ahlak Boyutu

Bir müminin fikhını elde etmediği konuda din adına konuşmaması, tefakkuh gereğidir. Özellikle zan bulunan ictihad sahasında din adına konuşan kişinin hatalı bir hükme varmış olma endişesini taşıması, fıkıh-tefakkuh kavramlarının ahlakî boyutuyla ilgilidir.⁶¹ Hatta selef diye nitelediğimiz ilim adamlarımızın fetvâ, kazâ veya ictihattan sonra adet edinmiş oldukları ve aynı zamanda dindeki fıkıhlarının bir ürünü olan "doğrusunu Allah bilir", "doğru ise Allah'tandır, yanlış ise nefsimden ve şeytandandır" gibi cümlelerin, din adına yapılmış olan konuşmanın sonunda ifade edilmesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den tefakkuh edilmiş ahlakî bir fıkıh olduğu kanaatindeyiz.

4-Sosyal Boyutu

Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve O'nun fikhını tefakkuh etmiş olan ilim adamlarının içinde buldukları toplumlarda din adına konuşurken kendileri ve muhatap kitle ile ilgili riayet etmiş oldukları usulün fikhına göre hareket etmek gerekir. Din adına konuşulacak hususları, muhatap kitlenin anlayış seviyesi ve şartları dikkate alınarak ifade etmek, tefakkuh kapsamında değerlendirilebilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "İnsanlar yeni müslüman olup da küfür zamanına yakın olmasalardı, bir de bina yapımına yetecek kadar para bulunsaydım "hicr" den beş zira miktarı bir yeri Kâbe'ye ilâve ederdim..."⁶² şeklindeki toplumun şartlarını dikkate alan ifadeleri bu anlamda dikkat çekicidir. Toplumda yaşayan müslümanlar açısından değerlendirdiğimizde fıkıh ve tefakkuh kavramları çerçevesinde fakih olan bir ilim adamının din adına konuşması, muhatap kitlede itminana ve hüsnü kabule vesile olacaktır.

5-Sorumluluk Boyutu

Hz. Peygamber (s.a.s)'in fikhına göre yaşamaya çalışmak, inanan her insanın görevidir. Bu fikhı tefakkuh edip onu insanlara ulaştırmak herkese değil müminlerin bir kısmına yüklenmiştir. Müslüman toplumlarda ya özel olarak seçilen veya sevk-i ilâhî sonucu tefakkuh sahasında faaliyet gösterenlerin sorumluluğu büyüktür. Her şeyden önce Hz. Peygamber (s.a.s)'in fikhını imkân nispetinde tefakkuh etmeye çalışmak, sonra da ihtiyaç duyulan sahalarda bu fikhın genel

⁶¹ Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Sahabe'nin ve sonraki dönemdeki ilim adamlarının tavrı hakkında bk. Kemal Yıldız, Din Adına Konuşma, Semerkand Dergisi, Ocak 1999, s.8-17.

⁶² Müslim, Hac 69.

karakterine göre icthad etmektir. Bu anlamda tefakkuh edecek kişileri seçip çıkartmak ümmetin sorumluluğunda, beyan ve icthad yoluyla ümmeti uyarıp yol gösterme de tefakkuh ehlinin sorumluluğundadır.

Fıkıh-tefakkuh kavramları çerçevesinde söz konusu edilen ölçülere riayet ederek din adına konuşanın, bu konuşmasından Allah katında sorumlu tutulmayacağı, aksine hata etse bile sevap kazanacağı Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından müjde olarak bildirilmiştir.⁶³

Sonuç

Din hakkında konuşmak ile din adına konuşmak birbirinden farklıdır. Dinde hüküm koyma yetkisi sadece Allah'a ait olduğu için dinde olmayan bir bilgiyi ya da yorum imkânı tanınmayan bir hükümü ortaya koymak, dinin kabul etmediği bir ifade tarzıdır. Tebliğ, icthad, fetvâ ve kazâ faaliyetleri sonucu söylenen söz, din adına konuşma olarak değerlendirilir. Bu faaliyetler esnasında din adına konuşma ise ya bir beyan veya bir icthad şeklinde ortaya çıkabilir.

Terimleşme süreçleri, Kur'an ve sünnetteki kullanımlarıyla başlamış olan fıkıh ve tefakkuh kavramları, dinde doğru anlayışı ve bu anlayışı elde etme çabasını ifade etmek üzere kullanılmış iki kavramdır. Allah, dininin nasıl anlaşılması yani fikh edilmesi gerektiğini, peygamberinin anlayışı ile insanlara öğretmiştir. O'nun fikhına göre hayatını tanzim etmeye çalışmak, her müslümanın görevidir. Bu fikhı, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den alma imkanı olmadığında onu almak yani tefakkuh etmek için bir kısım müslümanların, tefakkuh edebilecekleri kimsenin veya kimselerin yanına gitmeleri, inananlara yüklenmiş toplumsal bir görevdir.

Dinin sahibi olan Yüce Allah'ın, dini adına konuşma hususunda fıkıh-tefakkuh kavramları çerçevesinde bir takım ölçülere riayet edilmesini istediği, ilgili nasslardan anlaşılmaktadır. Binaenaleyh din adına konuşan ve bir konuşmaya din adına muhatap olanların, bu faaliyetlerini söz konusu ölçülere göre yapmaları, Allah'ın murad ettiği fikhin (anlayışın) bir gereği olduğunu söylemek mümkündür.

⁶³ "İctihad edip isabet eden iki ecir, hata eden bir ecir alır" mealindeki hadisler için bk. Buhari, İ'tisâm 13, 21; Müslim, Akdiye 15.

KAYNAKÇA:

- Alpyağıl, Recep, *Kimin Tarihi? Hangi Hermenötik*, İstanbul 2003.
- Apaydın, Yunus, *Din ve Fıkıh*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, Konya 2004, s.27-33.
- Apaydın, Yunus, *İctihad*, DİA, İstanbul 2000, c.21, s.432-445.
- Atar, Fahrettin, *Fetva*, DİA, İstanbul 1995, c.12, s.486-487.
- el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbu'l-fakîh ve'l-mütefekkih*, Daru İbnu'l-Cevzî, Demmâm 1996.
- el-Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami'ü's-sahîh*, yy., 1991.
- el-Cessâs, Ebu Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 1405.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul 1995.
-, *Anlamanın Buharlaşması ve Kur'an*, İstanbul 1995.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1405.
- ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, Beyrut 1993.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, *İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı*, Usûl İslâm Araştırmaları, I, 1 (2004), s.35-48.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîr (İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, Beyrut 1999.
- Fazulrahman, *İslamic Metodology in History*, İslamabad 1984
-, *İslam and Modernity*, Chicago 1982.
-, *Kur'an'ı Yorumlama*, trc. Osman Taştan, İslamî Araştırmalar, Ekim 1987, c.5, s.100-105.
- el-Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut 1991.
- el-Gazâlî, Ebu Hamid, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, İstanbul 1985.
- el-Gazâlî, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, trc.Yunus Apaydın, Kayseri 1994.
- el-Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu'z-zevâid*, Kahire 1407.
- İbn Âbidîn, Muhammed b. Emin b. Ömer, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, İstanbul 1984.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Kahire 1404.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, ts.

- el-İsfehâni, Rağib, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, İstanbul 1986.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996.
- I-II. *Kur'an Sempozyumları*, Bilgi Vakfı Yayınları 1994–1996.
- Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, İstanbul 2000.
- el-Konevî, Kasım b. Abdullah, Enîsu'l-fukahâ, Cidde 1406.
- el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, Kahire ts.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 2000.
- el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, Küveyt 1993.
- el-Mübârekfurî, Muhammed Abdurrahman, *Tühfetü'l-ahvezî*, Beyrut ts.
- el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Teârîf*, Beyrut 1410.
- Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-sahîh*, Beyrut 1983.
- Paçacı, Mehmet, *Anlama (Fıkıh) Usulüne Dair*, İslamî Araştırmalar, Bahar Dönemi 1995, c.8/2, s.85–97.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, Beyrut, ts.
- eş-Şatibî, Ebu İshak, *el-Muvafakât*, Daru'l-marife, Beyrut, ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tefsir*, Beyrut 1405.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, Beyrut ts.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b.İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut, ts.
- et-Tirmizî, Muhammed b. Ali, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, Beyrut 1992.
- Tümer, Günay, *Din, DîA*, İstanbul 1994, c.9, s.312–316.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Haneîf Mezhebinde İctihad Felsefesi*, İstanbul ts.
- Yıldız, Kemal, *Din Adına Konuşma*, Semerkand Dergisi, Ocak 1999, s.8–17.
- ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, Beyrut 2003.
- Zeydân, Abdulkerim, *Nizâmu'l-kazâ fi's-Şerî'ati'l-İslamiyye*, Bağdad 1984.